

QANQA ARXEOLOGIYA YODGORLIGINI MUZEYLASHTIRISHDA UNING AHAMIYATINI BAHOLASH

Yarkulov Alisher Ataqulovich-Madaniy meros agentligi, PhD
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.01.1.009>

Annotatsiya.: Ushbu maqolada mamlakatimiz tarixida muhim o'rin egallagan yodgorliklardan biri Qanqaning muzeylashtirilishida uning ahamiyatini baholash qanchalik muhim ekanligini ko'rsatib berishga harakat qilingan. Chunki aynan yodgorlikning ahamiyatini baholash orqali muzeylashtirishning keyingi rejalashtirilishi amalga oshadi. Shuning uchun ham maqolada tahlil qilish usulidan keng miqyosda foydalanildi.

Kalit so'zlar: Qanqa, arxeologiya yodgorligi, konservatsiyalash, muzeylashtirish, baholash, madaniy meros obyektlari ahamiyati, Arxeologiya parki, mezon, muhofaza qilish, foydalanish.

ASSESSMENT OF ITS SIGNIFICANCE IN THE MUSEUM OF KHANKA ARCHAEOLOGICAL MONUMENT

Yarkulov Alisher Ataqulovich,
Cultural Heritage Agency, Ph.D

Abstract: In this article, an attempt is made to show how important it is to assess the importance of the museum of Khanka, one of the monuments that has an important place in the history of our country. Because it is through the assessment of the importance of the monument that the next planning of museumization is carried out. That is why the article used the analysis method on a large scale.

Key words: Kanka, archaeological monument, conservation, museumization, evaluation, importance of cultural heritage objects, Archaeological Park, criterion, protection, use.

ОЦЕНКА ЕГО ЗНАЧИМОСТИ В МУЗЕЕ КАНКИНСКОГО АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО ПАМЯТНИКА

Яркулов Алишер Атакулович,
Агентство культурного наследия, PhD.

Абстракт: В данной статье предпринята попытка показать, насколько важно оценить значение музея Ханка, одного из памятников, занимающего важное место в истории нашей страны. Потому что именно через оценку значимости памятника осуществляется дальнейшее планирование музеефикации. Именно поэтому в статье широко использован метод анализа.

Ключевые слова: Канка, археологический памятник, консервация, музейфикация, оценка, значимость объектов культурного наследия, археологический парк, критерий, охрана, использование.

KIRISH. Keyingi yillarda mamlakatimizdagi madaniy meros obyektlaridan turizm obyekti sifatida foydalanish uchun katta ishlar amalga oshirilmoqda. Shunday ishlardan biri arxeologiya merosi obyektlarini konservatsiya qilish va muzeylashtirish ishlarini amalga oshirgan holda turizm obyektiga aylantirish hisoblanadi. Shunday arxeologiya obyektlaridan bir qanchasini misol tariqasida keltirish mumkin. Masalan, Toshkent shahridagi Chilonzor oqtepesi, Yunusobod Oqtepesi, Toshkent viloyatidagi Qanqa, Shohruxiya, Chinoztepa, Ulkan To'ytepa, Farg'ona viloyatidagi Quva shahristoni, Samarqand viloyatidagi Afrosiyob, Surxondaryo viloyatidagi Dalvarzintepa va Qashqadaryo viloyatidagi Yerqo'rg'on arxeologiya yodgorliklari o'zlarining tarixdagi muhim ahamiyati hamda o'rni bilan alohida ajralib turadi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, mamlakatimizda arxeologiya yodgorliklaridan turizm obyekti sifatida foydalanish yo'lga qo'yilmagan. Shu o'rinda aytish lozimki, ulardan foydalanish turizm obyektlari soni hamda salohiyatini ikki baravardan ko'proqqa oshirishi mumkin.

Shunday turizm obyektiga aylantirish mumkin bo'lgan arxeologiya yodgorliklaridan biri yuqorida tilga olingan Toshkent viloyatidagi Qanqa hisoblanadi. Bu erda konservatsiya va

muzeylashtirish ishlari olib borilgan taqdirda turizm infrastrukturasi shakllanishi bilan birga, ko'plab ish o'rinlari yoki o'zini-o'zi ish bilan ta'minlovchi aholi qatlami vujudga kelishiga sharoit yaratadi.

Tadqiqot maqsadi. Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va saqlashda ularni konservatsiyalash va muzeylashtirish muhim o'rin tutadi. Mamlakatimizda bu sohadagi tadqiqotlar kamligi va amalga oshirilgan ishlar juda ozligi uning ahamiyati dolzarbligicha qolayotganligidan dalolat beradi. Shuningdek, arxeologiya merosi obyektini muzeylashtirib, turizm obyektiga aylantirish undan foydalanishning yo'lga qo'yilishiga olib keladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Qanqa shahri - Toshkent vohasining katta va eng qadimgi shahri hisoblanadi. U Chochning birinchi poytaxti - uning xarobalari Toshkentdan 70 km janubi-g'arbda, eski Ohangaron o'zanining chap qirg'og'ida joylashgan. Shahar miloddan avvalgi IV asr oxiridan to milodning XII asrigacha mavjud bo'lib, uni tadqiqotchilar Yaksartorti Antioxiy (antik manbalarda), Yueni, Shi, Chjeshi (xitoy manbalarida), Choch va Xarashket (o'rta asr manbalarida) degan nom ostida eslaganlar[1].

O'z davrining eng yirik shaharlaridan biri, 700 yil davomida Qang' davlatining poytaxt shahri bo'lib xizmat qilgan bu qadimiy yodgorlik bir necha qismlardan iborat bo'lib hisoblanadi. U ark, shahriston va rabot qismlaridan iborat bo'lgan.

1868-yilda bu yodgorlikni V.V. Vereshchagin birinchi bo'lib aniqlagan. 1896-yildan boshlab, TKLA a'zolari Y.T Smirnov, I.A. Belyaev, I. Kastane kichik tajriba qazishma ishlarini olib borgan. 1934-yilda M.E. Masson tomonidan tadqiq qilinib, yodgorlikning topoplani olindi va uning Xarashket shahri ekanligi aniqlangan. 1966-yili O'zR FAning Chotqol-Qurama otryadi tomonidan Qanqa Toshkent viloyatining arxeologik xaritasiga kiritilgan, 1969-yildan esa yodgorlikda qazishma ishlari boshlanadi. 1974-yildan boshlab yodgorlik keng miqyosda o'rganilib, O'zR FA Arxeologiya institutining asosiy tayanch obyektiga aylantirilgan. 2007-2008-yillari O'zbekistan Milliy universitetining Arxeologiya kafedrasida tomonidan yodgorlikda kichik qazishma ishlari olib borilgan[2].

Albatta, hozirgi kunda bu yodgorlikni muzeylashtirish uchun rejali asosda bir qancha asrashga doir va muzeylashtirish chora-tadbirlarini bajarish kerak bo'ladi.

Birinchi navbatda inson yoki atrofdagi xo'jalik yuritish subyektlarining ta'siridan himoyalash maqsadida uning atrofi sim to'r yoki 3D panjaralar bilan o'rab olinishi kerak bo'ladi.

Arxeologiya merosi obyektlarini konservatsiya qilish va muzeylashtirishda ularning ahamiyatini aniqlash va baholash muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, arxeologiya merosi obyektlarining hech qaysisi aynan bir-birini takrorlamaydigan o'ziga xos bo'lgan xususiyatlarga ega hisoblanadi.

Bu xususiyatlarni saqlab qolish va uni kelajak avlodga etkazish uchun tadqiqotlar davomida hamda keyingi bosqichlar bo'lgan konservatsiyalash, muzeylashtirish jarayonida unga zarar etkazib qo'ymaslik kerak.

Merosning, shu jumladan arxeologiya merosining ham ahamiyatini aniqlash quyidagi bosqichlar orqali amalga oshiriladi:

1. Ahamiyatini tekshirish
2. Ahamiyatini baholash
3. Muhimligini tushunish va boshqarish[2]

Mamlakatimizda madaniy meros obyektlari ahamiyati uchta darajada aniqlash mumkin: mahalliy, respublika va umumjahon merosi. Shundan kelib chiqib, obyektlar ahamiyatini baholashda maxsus, yuqori, o'rtacha, biroz va kam ahamiyatli sifatida belgilash mumkin. Bunda, maxsus mezoniga obyekt butunligining yuqori darajasi, nodirligi, mashhurligi va oson tushunilishi hisobga olinadi. Yuqori mezoniga asl ko'rinishining yuqori darajasi, asosiy elementlarining saqlanib qolganligi, o'zgartirishlar uning ahamiyatini pasaytirmasligi hisobga olinadi. O'rtacha mezoniga obyektga o'zgartirish kiritilganligi yoki elementlarning o'zgartirilganligi, tarixiylik qiymati kamayganligi, ammo umumiy ahamiyatining saqlanib qolganligiga e'tibor qaratiladi. Biroz mezoniga o'zgarishlar natijasida ahamiyati deyarli yo'qotilgan hamda talqin qilish qiyin bo'lgan jihatlari tushuniladi. Kam ahamiyatli mezoniga

merosning ahamiyati yo'q qilinganligi, ba'zi qismlari aniqlanganligi, saqlash imkoniyati yo'q bo'lgan holatdagilar hisoblanadi.

Maxsus, yuqori, o'rtacha mezonlari bilan baholangan obyektlarni mahalliy, respublika yoki umumjahon merosi ro'yxatiga kiritish mumkin. Lekin, biroz va kam ahamiyatli deb baholanganlarini bunday ro'yxatlarga kiritib bo'lmaydi. Ularning aksariyati tasodifiy aniqlangan yoki er tuzish, qazish va qurilish jarayonlarida aniqlangan, qisman saqlanib qolgan madaniy qatlamlarda uchraydi. Ulardan faqatgina ayrim ma'lumotlarni olish va hisobotlarda qayd etib qo'yish mumkin xolos.

Saqlash metodologiyasi obyektlarning har qanday turdagi ta'sir qilish usulini hisobga olishi kerak. Biroq, obyektlar «ochiq havo»da saqlanishida eng jiddiy ta'sirlarga duchor bo'ladi.

Ushbu tur eng jozibali bo'lishiga qaramay, obyekt tabiiy landshaftga kiritilganligi sababli, tabiiy muhitga mos kelmaydigan pavilonlar va inshootlar bo'lmaydi. Aynan shu tur bilan yodgorlik atrof-muhitning iqlim sharoiti ta'sirida muqarrar ravishda zarar ko'radi.

Engsamaralikonservanttarkibini aniqlash uchun mutaxassislar shamollar, yog'ingarchiliklar, yer osti suvlarining yaqinligi, kimyoviy va termal ifloslanish, obyekt materialining fizik tarkibi kabi omillarning butun majmuasini va boshqalarni hisobga olishlari kerak.

Materiallarni yo'q qilish, qoida tariqasida, muqarrar jarayondir, ammo uning tezligi tabiiy yoki antropogen sabablarga ko'ra atrof-muhit omillarining agressiv ta'sirining kuchayishi natijasida ko'p marta oshishi mumkin. Bino joylashgan iqlim zonasiga qarab, tabiiy namlik, sovuq, shamol, biodegradantlar, er osti suvlari tuzlari ta'sirida jinslarning qarishi turli tezliklarda sodir bo'lishi mumkin[3]. Shuning uchun ham merosni muhofaza qilishning umumiy echimi yo'q, restavratorlar uchun usullar, har biri individual ko'rib chiqish va barcha iqlim va tabiiy muhit sharoitlarini hisobga olishni talab qiladi. Yodgorlikni saqlashning ustuvorligi ba'zi hollarda pavilon yoki yopiq turdagi ochiq ko'rgazmadan voz kechishni talab qilishi mumkin.

Bundan tashqari, ochiq ko'rgazma sharoitida, obyektlarning jismoniy xavfsizligi nuqtai nazaridan, qazishmaning yon tomonlari devorlarining qulashiga yo'l qo'ymaslik uchun ko'rish platformalari qiyalik tizimini yaratish tavsiya etiladi. Albatta, nishab tizimi katta maydonni talab qiladi, bu har doim ham mumkin emas. Shu sababli, har qanday muzey-qo'riqxonaning asosiy sharti - bu iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish mumkin bo'lgan zonalar chegaralarini belgilash, xizmat ko'rsatish binolari va infratuzilmalarini qurish, shuningdek, bufer zonasini ajratish bilan hududni rayonlashtirishdir. Bundan tashqari, obyektlarni saqlash talablari bo'lgan taqdirda, turistik oqim cheklanishi mumkin[4].

Arxeologiya merosini saqlash bilan shug'ullanadigan ko'pchilik tadqiqotchilar muzeylashtirish konservatsiyaning eng samarali shakli ekanligini ta'kidlaydilar. O'z navbatida, arxeologiya merosini muzeylashtirish bir nechta modellar, jumladan arxeologiya muzey-qo'riqxonasi, noyob hududni yoki alohida yodgorlikni muzeylashtirish bilan ifodalanishi mumkin. "Arxeologiya parki" va "arxeodrom" tushunchalarini ham eslatib o'tish kerak, ular nazariy darajada arxeologik meros obyektlarini muzeylashtirish tizimida hali o'ziga xos o'rinni egallamagan, chunki bu modellar haqida aniq fikr haligacha mavjud emas. professional muhitda shakllangan.

Arxeologiya yodgorligini turizm va ekskursiyaning alohida obyekt sifatida muzeylashtirish shahar sharoitida eng keng tarqalgan echimdir, chunki ko'pincha tarixiy markazlarning madaniy qatlami katta darajada shikastlangan va tarixiy landshaft zamonaviy binolar tomonidan o'zgartirilgan. Bu holat juda xarakterlidir, chunki yodgorliklarning shahar shakllantiruvchi funksiyasiga qaramay, shahar hayotning zamonaviy talablariga mos ravishda rivojlanishi kerak. Biroq, yagona yodgorlikni muzeylashtirish uchun atrof-muhitni ma'lum bir tarzda tashkil qilish kerak, bunda uning saqlanishi va tashqi kontekstning muvozanati kuzatiladi. Hech kimga sir emaski, shahar tarkibida joylashgan yagona muzey yodgorligi umumiy iqlim sharoitlaridan tashqari kimyoviy va fizik ifloslanishlarga ham duchor bo'ladi.

Shuning uchun ba'zi himoya tuzilmalarini yaratish va bufer zonasini ajratish kerak. Shu bilan birga, ushbu tuzilmalar tufayli obyekt o'zining tarixiy kontekstidan chiqib ketmasligi ma'qul, buni kuzatish juda qiyin. Shu bilan birga, yuridik nuqtai nazardan, yagona arxeologiya yodgorliklarini muzeylashtirish mahalliy muzeylashtirish nazariyasi va amaliyotining eng kam

rivojlangan jihatlaridan biridir[5].

Merosni muhofaza qilishni rejalashtirish an'anaviy boshqaruvni rejalashtirishdan farq qiladi, chunki u meros qiymatini saqlash uchun maxsus ishlab chiqiladi. Obyektni muhofaza qilishni rejalashtirish foydalanish va ahamiyati o'rtasidagi muvozanatni saqlaydigan hamda tarixiy joy haqida qaror qabul qilishda foydali asosni ta'minlaydigan siyosatni belgilaydi. Merosni muhofaza qilishni rejalashtirish jarayoni har doim tarixiy resursning barqarorligi va uzoq umr ko'rishi rejalashtirishning asosini tashkil qilishi kerak.

Tadqiqot natijalari. Hozirgi paytda aksariyat arxeologiya yodgorliklari inson yoki tabiiy omil ta'siri natijasida emirilib ketmoqda. Ayniqsa, rivojlanish suratlari tezlashgan bir paytda buning oldini olish choralari ko'rish qiyin kechmoqda. Shunga ko'ra, arxeologiya merosi obyektlarini saqlab qolish va ularni muhofaza qilishning eng samarali usuli bu ularni konservatsiyalash va muzeylashtirish hisoblanadi.

NATIJAHLAR VA MUHOKAMA. Merosni muvaffaqiyatli muhofaza qilish rejasi bu joyning meros qadriyatlarini, jumladan, ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik qadriyatlarni konseptual hal qilishni talab qiladi. Agar yaxshi yozilgan bo'lsa, u ko'pincha qiymatni aniqlash va boshqarishdagi noaniqlikdan kelib chiqadigan salbiy ta'sirlarni yumshatishi kerak. Va albatta, u tarixiy joydan barqaror foydalanish, texnik xizmat ko'rsatish, ta'mirlash, o'zgartirish va boshqarish uchun siyosat asoslarini ta'minlashi kerak.

Merosni muhofaza qilish rejasi ta'mirlash jadvali yoki moslashtirilgan qayta foydalanish uchun texnik-iqtisodiy asoslash emas. Bu joy eski degan hujjat ham emas, biz obyekt haqida hamma narsani bilganimizda, uni qayta tiklash kerak. Bu merosni muhofaza qilish va boshqaruv qarorlari yo'nalishini bildiruvchi siyosat bayonotidir. Ideal holda, bunday qarorlar qabul qilinishidan oldin u mavjud bo'lishi kerak. Amalda, tarixiy joy uchun qaror qabul qilish zarurati merosni muhofaza qilish rejasini ishlab chiqishga turtki bo'ladi[6].

Baholash jarayoniga ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biri sifatida yana shuni ham alohida ta'kidlash lozimki, Qanqa respublika ahamiyatidagi hamda YUNESKO obyektlariga nomzod bo'lgan yodgorlik hisoblanishi uning tarixi singari muhim hisoblanadi.

XULOSA. Yuqoridagilardan kelib chiqib, shuni aytish mumkinki, madaniy merosni muhofaza qilish, konservatsiyalash va muzeylashtirish ishlaridan asosiy maqsad:

1. Arxeologiya merosi obyektlarining ahamiyatini saqlab qolish.
2. Foydalanishni o'zgartirish yoki mavjud ta'sirlarni yumshatish.
3. Tarixiy joydan samarali va barqaror foydalanishni yo'lga qo'yish hisoblanadi.

Shunday qilib, arxeologiya merosi obyektlarini konservatsiya qilish va muzeylashtirishda ularning ahamiyatini baholash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va saqlashdagi mezonlar asosida amalga oshirilishi ularning ahamiyatini oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Буряков Ю.Ф., Богомолов Г.И. Qanqa. Toshkent voxasi arxeologiyasi. 2009.
2. HERITAGE BRANCH. Assessing Significance for Historical Archaeological Sites and 'Relics'. Department of Planning. Heritage Council of New South Wales. First published 2009.
3. Постникова О.Н. Причины разрушения каменных памятников архитектуры. / URL: http://www.standartov.ru/norma_doc/50/50886/index.htm#i1405384
4. Булатов Н.М. Принципы организации археологических музеев заповедников // Вопросы охраны, реставрации и пропаганды памятников истории и культуры. Вып. 3. НИИК. Труды 28. М., 1975.
5. Ефремова Е.В. Музеефикация объектов археологического наследия в свете современного Российского законодательства/ Вестник Томского государственного университета. 2014. Вып. 387.// URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/muzeefikatsiya-obektov-arheologicheskogo-naslediya-v-svete-sovremennogo-rossiyskogo-zakonodatelstva>
6. Conservation Planning Methodology Developing policies for the conservation of historic places. www.for.gov.bc.ca/heritage.